

Från flödande till autonoma kroppar: medicinhistorien kritiskt granskad

Annelie Drakman, *När kroppen slöt sig och blev fast. Varför åderlätning, miasmateori och klimatmedicin övergavs vid 1800-talets mitt, 254 s., Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala 2018.*

ANNELIE DRAKMANS DOKTORSAVHANDLING i idéhistoria är en djuplodande undersökning om ett fascinerande skede i den västerländska medicinhistorien, nämligen övergången från traditionell hippokratisk humoralpatologi till moderna kropps- och smittuppfattningar. Det som gör avhandlingen särskilt värdefull och intressant är att Drakman fokuserar på vad som skedde redan före upptäckten av mikroberna, nämligen att åderlätning, klimatmedicin och miasmateori i praktiken övergavs, trots att de i århundraden innehaft centrala platser i medicinvetenskapligt tänkande.

Åderlätning som terapeutisk praktik samt klimat och miasmer (morbidna dunster och lukter) som förklaringar till sjuklighet och smitta har enligt Drakman setts som emblematiska för vad som uppfattats som ”irrationell” förmodern skolmedicin, och deras försvinnande har förknippats med den allmänna ”moderniseringen” av vetenskapen under senare hälften av 1800-talet. Ändå var det inte, liksom Drakman visar, bakteriologins förhållandevis sena genombrott som i mitten av seklet förändrade de medicinska praktikerna, utan nya uppfattningar om kroppen och dess mottaglighet för patogener.

Drakman undersöker dessa förändringar genom att granska cirka 2 500 svenska provinsialläkares 8 807 transkriberade årsrapporter till Sundhetskollegium mellan åren 1820 och 1900. Dessa har hon undersökt bland annat genom digital ordsökning, utöver en mer kvalitativ analys. Därtill har Drakman gått igenom index för tidskrifterna *Hygiea* och *Eira* för perioden 1878–1900, föreläsningssanteckningar samt Svenska provinsialläkarföreningens arkiv för åren 1881–1900. Avhandlingen baserar sig med andra ord på ett gediget källmaterial, som också rikligt används och citeras.

I bakgrunden för avhandlingen finns den stora medicinhistoriska motsättningen mellan vad Drakman kallar ”kritisk kroppshistoria” och

”utvecklingsintresserad medicinshistoria”. Medan den förra, kulturhistoriskt inriktade forskningstraditionen har intresserat sig för historiska kropps- och könsuppfattningar, brukar den senare fokusera på mikrobiologins genombrott med och efter Pasteur och har enligt Drakman väl ofta förklarat det tidiga 1800-talets förmoderna sjukdomsuppfattningar genom att hänvisa till antika, galeniska och hippokratiska principer.

En av Drakmans ambitioner är att genom insikter från den kritiska kroppshistorien söka förklaringar till att förbakteriologiska praktiker övergavs. Härtill har hon inspirerats av Barbara Dudens, Alain Corbins och Georges Vigarellos forskning, som hon beskriver som ”antropologisk” (samtliga tre är dock historiker). På ett kunskapsteoretiskt plan har Drakman tagit intryck av den polsk-israeliske läkaren Ludwig Fleck och den brittiske sociologen David Bloor.

Drakman tar avstånd från traditionell medicinshistoria, som prioriterat framträdande individer, och från vad hon ser som dess teleologiska moderniserings- och medikaliseringsperspektiv. Hennes argument är i stället att det skifte i tankestilar som skedde inom medicinvetenskapen i mitten av 1800-talet var en övergång från ”flödeshanterande” till ”gränsskyddande” medicin. Det Drakman kallar flödeshantering hänför sig till en äldre kroppsuppfattning där organismen uppfattades som öppen och porös och där sjukdomstillstånd uppstod till följd av hämmade eller obalanserade flöden av kroppsliga vätskor och utsöndringar (varför åderlätning var en logisk behandlingsmetod) eller till följd av kroppens samverkan med yttre faktorer som väder (varav klimatmedicinen) eller miasmer (som framkallade sjukdomar på liknande sätt som genom smitta). Gränsskyddande medicin hänger å sin sida samman med en förändrad uppfattning om kroppen som ett slutet och autonomt system, som vårdades genom härdning, frisk luft och näring.

Drakmans forskningsfrågor, som styrt arbetet med källorna, är vad läkarna uppmärksammade som medicinska problem, vilka orsaker och lösningar som fanns, i vilket förhållande problemen stod till övergången mellan öppna och slutna kroppsuppfattningar och hur de påverkade medicinska behandlingar och teorier.

Avhandlingen är följdriktigt disponerad enligt frågeställningen så att argumenteringen består av tre huvudsakliga delar. I de första två huvudkapitlen efter introduktion och bakgrund presenteras grundprinciperna för den flödeshanterande medicinen (som med en mer traditionell term skulle kunna kallas den hippokratiska). I de följande två kapitlen presenteras den gränsskyddande medicinens kännetecken och övergången därtill i praktiken, medan de sista två kapitlen resonerar kring skiftets periodisering och varför de förbakteriologiska, hippokratiska eller flödesreglerande praktikerna slutligen försvann.

Avhandlingen är mycket välskriven och karakteriseras av en tacknäm-
lig pedagogisk redlighet. Allmänt taget är texten övertygande, även om
de många sammanfattningarna och upprepningarna av det huvudsak-
liga argumentet om övergången från flödeshantering till gränsskyddande
blir något tröttsamma redan efter ett par kapitel. Den empiriska biten är
fin, med välfunna och belysande källcitat. En stor förtjänst är också att
Drakman är mycket välbeläst och ger prov på en imponerande litteratur-
hantering inklusive omfattande fotnoter. Formellt ter sig alltså bevis-
föringen som övertygande.

Svagheter i arbetet ligger i hur Drakman diskuterar med, eller rät-
tare sagt mot, tidigare forskning. En central kritik hon framför är att
tidigare forskning inte skulle ha beaktat förändringen i kroppsföreställ-
ningar. I första hand riktas denna kritik mot medicinhistorikerna, bland
andra Roy Porter, men ställvis också mot de mer kulturhistoriskt inrik-
tade forskarna. Till och med förebilden Corbins klassiker *Le miasme et la
jonquille. L'odorat et l'imaginaire social (XVIIIe–XIXe siècles)* beskrivs som
”inte särskilt övertygande” (s. 165) och ”tunn” (s. 167). Som tur är blir vi
nu serverade ett verk som tillskriver sig meriten att komma med en ut-
tömmande och definitiv demonstration av något som ”ingen” tidigare
har sett, sambandet mellan en ny kroppsuppfattning och övergivandet av
äldre medicinska praktiker.

Problemet är dock att det inte är helt så enkelt. Även om tidigare fors-
kare inte lyft fram detta samband behöver det inte betyda att de inte skulle
ha insett det. Det kan även uppfattas som självklart, liksom själva flödes-
teorin, som för övrigt inte försvann helt utan fortlevde in på 1900-talet,
åt vilket även Drakman ägnar ett intressant underavsnitt. För att kontras-
tera med ett något slumpmässigt exempel ur bokhyllan behandlar Chantal
Beauchamp i boken *Le sang et l'imaginaire médical. Histoire de la saignée
aux XVIIIe et XIXe siècles* (2000) åderlåtningens historia på ett sätt som
kombinerar kroppshistoria och medicinhistoria och tydligt lyfter fram
kroppsuppfattning och flödesteori i en 1800-talskontext. Det är alltså inte
någon revolutionerande nyhet Drakman kommer med i sin avhandling,
desto mindre som exempelvis Corbin redan 1982 skrev *Le miasme et la
jonquille*, som inspirerat Drakman, även om huvudtesen – att den slutna
kroppsuppfattningen ersatte den porösa, vilket ledde till att flödesregle-
rande terapier övergavs – formuleras som en nyhet.

Argumenteringen skulle vara mer övertygande om behandlingen av
tidigare forskning var mindre kategorisk och något mindre aggressiv. Visst
kan auktoriteter ha objektivt fel, men kritiken skulle träffa bättre om den
var känsligare för kontexten och de specifika målsättningarna och nyan-
sorna i anförda verk. Det känns på något sätt onödigt att gå ut mot Karin
Johannissonns över tjugo år gamla *Kroppens tunna skal* (s. 135). Är det så

viktigt att argumentera affirmativt att tidigare forskning får granskas enbart utifrån de egna syftena? I förhållande till hur ambitiöst Drakman drivit sin tes mot äldre forskning, inklusive Corbins otillräcklighet, blir det något ironiskt att hon sedan i det sista kapitlet själv konstaterar att undersökningen inte helt lever upp till sitt anspråk (mig synes dock att den empiriska delen är alldeles tillfredsställande och mycket givande). Kanske är det fråga om en skillnad i akademiska kulturer.

Med argumenteringen sammanhänger också mer generella problem som gäller språk och översättning. Drakman använder sig konsekvent av engelska översättningar av fransk och tysk litteratur, också i de fall då denna finns på svenska. Alla behärskar kanske inte de språk på vilka forsknings-traditionen – i detta fall annalistisk kulturhistoria om kropp och sinne – är producerad, och denna begränsade horisont verkar nu vara något vi får stå ut med så länge mångsidiga språkkunskaper inte är ett krav för humanistisk forskning. Det minsta man kunde begära med tanke på detta vore dock att de ursprungliga titlarna angavs på originalspråket i brödtexten och att originaltitlarna eller originalspråket uppgavs i den kritiska apparaten. Till exempel talar Drakman om Norbert Elias *Über den Prozeß der Zivilisation*, som för övrigt finns på svenska (*Civilisationsteori*, 1989 och 1991), som om det var ett engelskt verk. På samma sätt framstår Fleck, Corbin, Vigarello och Duden alla indirekt som anglosaxiska skribenter, vilka också utförligt men alldeles oreflekterat citeras på engelska som om detta var något slags självklarhet. Detta är en osed som Drakman inte kan ställas ensam ansvarig för utan som det finns skäl att påtala mer allmänt gällande avhandlingar.

Vidare frågar sig läsaren varför citaten i brödtexten inte har översatts till bokens språk då de ändå inte är i original. Igen gäller detta inte bara denna avhandling utan svenska och tyvärr allt oftare även finska akademiska arbeten i allmänhet. Detta är inte en simpel praktisk fråga utan en fråga om källkritik och historiografisk medvetenhet. Särskilt problematiskt blir det då ett verk citeras i debatterande syfte och orden inte är författarens. Flera gånger anför Drakman citat börjande med ”med Corbins ord” eller motsvarande. Det är inte hans ord, det är översättarens!

Historievetenskapens källkritik gäller i högsta grad också språket, och beaktar vi inte texternas autenticitet, ursprungliga begrepp och språkliga kontext utan nöjer oss med översättningar och andrahandskällor riskerar vi att bli lite *lost in translation*, för att använda ett illustrerande låneuttryck. Exempel på hur nyanser försvinner är att tala om ”Michel Foucaults governmentality-begrepp” (s. 124; Foucaults eget begrepp är *gouvernementalité*, som är så snillrikt i sammanhanget just för att det kan anknytas också till den franska mentalitetshistoriska diskussionen) eller det långa citatet ur den engelska versionen av *Le miasme et la jonquille* på s. 126 där ”le conseil de

salubrité” – departementets hälsovårdsnämnd, som i den engelska texten lämnats i originalform då det saknar exakt motsvarighet – julimonarkin och andra kejsardömet hastigt defilerar förbi utan kontext eller förklaring.

Det förekommer en hel del engelska termer mitt i den svenska argumentationen, där det skulle ha funnits alldeles gångbara svenska motsvarigheter. Drakman använder också systematiskt termen ”bourgeoisie” i stället för borgerskapet, vilket är diskutabelt. Borde avhandlingen ändå ha skrivits på engelska? Då hade kanske de stora teserna också fått mer uppmärksamhet. Detta är trots allt en fin och välskriven undersökning, som skulle ha vunnit på att ytterligare konfronteras med också icke-svenska läsare och forskarkolleger innan den fick sin slutliga utformning.

Charlotta Wolff